DUNYO TILLARINING GENEALOGIK TASNIFI VA UNING TAMOYILLARI

ZAYNOBIDDINOVA ZEBO KAMOLIDDIN QIZI
Andijon davlat chet tillari instituti Xorijiy filologiya
va turizm fakulteti Arab tili yo'nalishi talabasi
Ilmiy maslahatchi: **Sadoqatoy Bahodirovna**
https://doi.org/10.5281/zenodo.24141474

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyo tillarining genealogik tasnifi, uning mohiyati, asosiy tamoyillari hamda tillarning qarindoshligini aniqlash usullari yoritiladi. Genealogik tasnif tillarni kelib chiqishi va tarixiy taraqqiyotidagi umumiylik asosida guruhlarga ajratadi. Maqolada til oilasi, til tarmog‘i va qarindosh tillar tushunchalari izohlanib, hind-yevropa, turkiy, semit va boshqa til oilalariga misollar keltiriladi. Shuningdek, qiyosiy-tarixiy metodning ushbu tasnifdagi o‘rni ko‘rsatib beriladi.
Kalit so‘zlar: genealogik tasnif, til oilasi, qarindosh tillar, til tarmog‘i, qiyosiy-tarixiy metod, tilshunoslik.

Аннотация: В статье рассматриваются генеалогическая классификация языков мира, её сущность, основные принципы и методы определения родства языков. Генеалогическая классификация объединяет языки на основе их общего происхождения и исторического развития. Объясняются понятия языковой семьи, ветви и родственных языков, приводятся примеры индоевропейской, тюркской, семитской и других языковых семей. Особое внимание уделяется сравнительно-историческому методу.
Ключевые слова: генеалогическая классификация, языковая семья, родственные языки, языковая ветвь, сравнительно-исторический метод, языкознание.

Abstract: This article discusses the genealogical classification of the world's languages, its essence, main principles, and methods for identifying language relationships. Genealogical classification groups languages according to their common origin and historical development. The article explains the concepts of language family, branch, and related languages, and gives examples from the Indo-European, Turkic, Semitic, and other language families. It also highlights the role of the comparative-historical method.
Keywords: genealogical classification, language family, related languages, language branch, comparative-historical method, linguistics.

Kirish

Dunyo tillari kelib chiqishi, tuzilishi, tarqalish hududi va qo‘llanish doirasiga ko‘ra bir-biridan farq qiladi. Tilshunoslikda tillarni ilmiy asosda guruhlarga ajratish muhim vazifalardan biridir. Bunday tasniflar tillar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash, ularning tarixiy taraqqiyotini o‘rganish hamda insoniyatning til tarixiga oid ma’lumotlarni tizimlashtirish imkonini beradi. Tilshunoslikda tasniflashning keng tarqalgan yo‘nalishlaridan biri genealogik tasnif hisoblanadi.

Genealogik tasnif tillarning qarindoshligini, ya’ni ularning tarixan bir umumiy manbadan kelib chiqqanligini aniqlashga asoslanadi. Bu tasnifda hozirgi tillarning tashqi o‘xshashligigina emas, balki

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

muntazam tovush mosliklari, asosiy lug‘at qatlamidagi umumiyliklar va grammatik tizimdagi tarixiy o‘xshashliklar ham hisobga olinadi.

1. Genealogik tasnifning mohiyati

“Genealogik” atamasi kelib chiqish va nasl-nasab bilan bog‘liq tushunchani anglatadi. Tilshunoslikda genealogik tasnif tillarni tarixiy qarindoshligiga ko‘ra guruhlash demakdir. Bir umumiy ajdod tildan rivojlangan tillar qarindosh tillar deb yuritiladi. Ularning qadimgi umumiy manbai esa bobo til yoki ajdod til deb ataladi.

Masalan, o‘zbek, qozoq, qirg‘iz, turkman, turk va ozarbayjon tillari turkiy tillar oilasiga mansub. Ular uzoq tarixiy davrlar davomida alohida taraqqiy etgan bo‘lsa-da, lug‘at tarkibi, grammatik qurilishi va tovush tizimida umumiy tarixiy belgilar saqlanib qolgan. Shu sababli bu tillar o‘zaro qarindosh hisoblanadi.

Genealogik tasnifda odatda til oilasi, til tarmog‘i va alohida til kabi bosqichlardan foydalaniladi. Til oilasi eng yirik birlik bo‘lib, umumiy ajdod tilga borib taqaladigan tillarni birlashtiradi. Oila ichidagi yaqinroq guruhlar tarmoq yoki guruh deb ataladi.

2. Genealogik tasnifning asosiy tamoyillari

Birinchi tamoyil — umumiy kelib chiqishni aniqlash. Tillarni bir oilaga kiritish uchun ular o‘rtasidagi o‘xshashlik tasodifiy yoki oddiy aloqa natijasi emas, balki tarixiy qarindoshlik bilan izohlanishi kerak.

Ikkinchi tamoyil — muntazam tovush mosliklarini o‘rganish. Qarindosh tillardagi tovushlar ko‘pincha muayyan qonuniyat asosida mos keladi. Bunday mosliklar tilning tarixiy rivojlanishini tiklashda muhim dalil bo‘lib xizmat qiladi.

Uchinchi tamoyil — asosiy lug‘at qatlamini qiyoslash. Kishilik olmoshlari, tana a’zolari nomlari, qarindoshlik atamalari, sonlar va kundalik hayotga oid qadimiy so‘zlar qiyosiy tadqiqotlarda alohida ahamiyatga ega. Biroq bitta yoki bir nechta o‘xshash so‘zning mavjudligi qarindoshlikni isbotlash uchun yetarli emas.

To‘rtinchi tamoyil — grammatik tuzilishni hisobga olish. So‘z yasalishi, qo‘shimchalar, fe’l shakllari, kelishik va zamon ko‘rsatkichlaridagi tarixiy o‘xshashliklar tillarning qarindoshligini aniqlashga yordam beradi.

Beshinchi tamoyil — tarixiy va qiyosiy yondashuv. Til hodisalari turli davrlar kesimida o‘rganilib, tovush va grammatik o‘zgarishlarning izchil qonuniyatlari aniqlanadi. Bunda yozma yodgorliklar, qadimgi matnlar va boshqa tarixiy manbalar ham muhim o‘rin tutadi.

3. Dunyo tillarining yirik genealogik oilalari

Dunyo tillari bir necha yirik genealogik oilalarga birlashtiriladi. Hind-yevropa tillari oilasiga ingliz, nemis, fransuz, ispan, rus, fors, hind va boshqa tillar kiradi. Bu oilaning german, roman, slavyan, hind-oriy va eroniy kabi tarmoqlari mavjud.

Turkiy tillar oilasi tarkibiga o‘zbek, qozoq, qirg‘iz, turk, ozarbayjon, turkman, tatar, uyg‘ur va boshqa tillar kiradi. O‘zbek tili turkiy tillarning qarluq guruhiga mansub. Turkiy tillarda qo‘shimchalar orqali so‘z shakllantirish, grammatik ma’nolarni ifodalash kabi umumiy xususiyatlar uchraydi.

Semit tillari oilasiga arab, ibroniy, oromiy va boshqa tillar kiradi. Arab tili ushbu oilaning muhim vakillaridan biri bo‘lib, unda so‘zlarning ko‘pi undosh tovushlar asosidagi o‘zak va turli qoliplar orqali hosil qilinadi.

Shuningdek, fin-ugor tillari, xitoy-tibet tillari, dravid tillari, avstronez tillari va boshqa genealogik birliklar ham mavjud. Ayrim tillarning genealogik mansubligi yuzasidan ilmiy munozaralar davom etadi. Shu bois tasniflar yangi dalillar va tadqiqotlar asosida takomillashib boradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

4. Qiyosiy-tarixiy metodning ahamiyati

Genealogik tasnifning ilmiy asosini qiyosiy-tarixiy metod tashkil etadi. Ushbu metod qarindosh tillardagi so‘zlar, tovushlar va grammatik shakllarni muntazam ravishda taqqoslash orqali ularning umumiy tarixiy manbasini aniqlashga xizmat qiladi. Tadqiqotchilar tovush o‘zgarishlari qonuniyatlarini belgilaydi, qadimgi shakllarni tiklashga harakat qiladi va tillarning bir-biridan ajralish jarayonini izohlaydi.

Qiyosiy-tarixiy tadqiqotlar natijasida yozma manbalari kam yoki mavjud bo‘lmagan ayrim qadimgi tillarning taxminiy shakllarini ham qayta tiklash mumkin. Bunday tiklangan shakllar ilmiy adabiyotlarda odatda maxsus belgi bilan ko‘rsatiladi. Metod til tarixini o‘rganish bilan birga, xalqlarning qadimgi madaniy aloqalarini tadqiq etishda ham yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, dunyo tillarining genealogik tasnifi tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, tillarning kelib chiqishi va tarixiy qarindoshligini o‘rganishga xizmat qiladi. Ushbu tasnif orqali tillar oilalar va tarmoqlarga ajratiladi, ularning umumiy hamda o‘ziga xos jihatlari aniqlanadi. Genealogik tasnifning asosiy tamoyillari umumiy kelib chiqish, muntazam tovush mosliklari, asosiy lug‘at qatlamini qiyoslash, grammatik o‘xshashliklar va tarixiy dalillarga tayanadi. Qiyosiy-tarixiy metod esa bu jarayonning asosiy ilmiy vositasi hisoblanadi. Dunyo tillarini genealogik jihatdan o‘rganish til tarixini chuqur anglash, milliy tillarning taraqqiyotini baholash va xalqlar o‘rtasidagi tarixiy-madaniy aloqalarni yoritishda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. — Toshkent: Universitet, 2006.
2. Baskakov N. A. Vvedenie v izuchenie tyurkskikh yazykov. — Moskva: Vysshaya shkola, 1969.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — Москва: Советская энциклопедия, 1966.
4. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
5. Sodiqov A., Abduazizov A., Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: O‘qituvchi, 1981.
6. Yo‘ldoshev I., Muhamedova S., Xolmanova Z., Majidova R., Sultonova Sh. Mutaxassislikka kirish (Tilshunoslikka kirish). — Toshkent: Shafoat Nur Fayz, 2020.
7. Ne’matov H. Umumiy tilshunoslik. — Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi, 2021.
8. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2002.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.